

TIBBIY YO‘SINDAGI MAJBURLOV CHORALARI TUSHUNCHASI VA MAQSADLARI

Karimov Islom Umidullo o‘g‘li

IIV Surxondaryo akademik litseyi Huquqshunoslik fanlari o‘qituvchisi

Annotatsiya

Kalit so‘zlar:

Jazodan farqli ravishda **tibbiy yo‘ Sindagi majburlov choralari** jinoiy javobgarlik elementi hisoblanmaydi. Ular shaxslarga nisbatan qo‘llanilganda obyektiv ravishda, ularni jazoga, ularga aziyat keltirishga, ular huquqlaridan ma‘lum darajada mahrum qilish yoki cheklashni keltirib chiqarmaydi, ularga tuzatuvchi ta‘sir o‘tkazmaydi hamda umumiy va xususiy prevensiyani ta‘minlaydi; bu shaxslar tomonidan sodir etilgan qilmishlar davlat nomidan salbiy bahoda ifodalanmaydi va sudlanganlik muddatini aniqlashda hisobga olinmaydi. Agar jazo hamma vaqt sud tomonidan aniq miqdorda va konkret aniqlangan muddatga tayinlansa, ko‘rsatilgan chorani qo‘llash muddati butun va to‘la holda majburiy davolanishga jalb etilgan shaxs sog‘lig‘ining holatiga bog‘liq bo‘ladi.

Shu bilan birga tibbiy yo‘ Sindagi majburlov choralarining jinoiy jazo bilan ma‘lum o‘xshash tomonlari bor. Jazolashga o‘xshab, ular davlat majburlov choralari hisoblanadi, chunki davlat nomidan, sud ajrimi bilan tayinlanadi va ularning qo‘llanishi qonunga qarshi sodir etilgan qilmishning huquqiy oqibatlaridan biri bo‘lib, ular tayinlangan shaxsning buyrug‘iga yoki xohishiga bog‘liq emas.

Ta‘kidlab o‘tish lozimki, alkogolizm, giyohvandlik va zaharvandlik kasalligiga yo‘liqqan shaxslarga qo‘llaniladigan majburlov choralari jinoyat qonunchiligi vazifalarini hal qilish va jazo maqsadiga erishishga yordam beruvchi

sharoitlarni yaratadi. Ammo, umuman olganda tibbiy yo'sindagi majburlov choralari jazo maqsadlarini ta'minlamaydi, balki asosan ruhiy kasallikka hamda alkogolizm, giyohvandlik va zaharvandlikka chalingan shaxslarni davolash uchun, salomatligini yaxshilash uchun va bu shaxslar tomonidan jamiyatga xavfli qilmish sodir etilishining oldini olish uchun mo'ljallangan.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari davlat nomidan sud ajrimi bilan, ijtimoiy xavfli qilmish yoki jinoyat sodir etgan ruhiy kasallarga, shuningdek, alkogolizm, giyohvandlik va zaharvandlik kasalligiga yo'liqqan shaxslarga qo'llanib, bu shaxslarga ruhiy va boshqa tibbiy yordamni majburlov tartibida ko'rsatilishidan iboratdir (butunlay tuzalib ketgunicha yoki turg'un yaxshilanish kelgunicha va kasal jamiyatga xavfliligini yo'qotgunicha).

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash orqali erishish ko'zlangan maqsadlar (**JK 91-moddasi**) jinoyat qonunida har tomonlama tartibga solingan va kengaytirilgan tarzda sharhlanishiga yo'l qo'yilmaydi. **JK 91-moddasida** ko'ra, «tibbiy yo'sindagi majburlov choralari ruhiy kasallik holatida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxslarga nisbatan ularni davolash va ularning yangi ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etilishining oldini olish maqsadida qo'llaniladi».

Shunday qilib, ruhiy kasallarga nisbatan qo'llaniladigan majburlov choralarining maqsadlari sifatida, qonun chiqaruvchi quyidagilarni belgilaydi:

- ijtimoiy xavfli qilmish sodir qilgan ruhiy kasallarni davolash;
- ruhiy kasallar tomonidan yangi ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishining oldini olish.

Kimni ruhiy kasal deb topish lozimligini qonun tushuntirmaydi, bu tushunchani aniqlashni, tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llashning umumiy asoslarini tartibga soluvchi **JK 92-moddasi** holatlarining tahlilidan kelib

chiqib shakllantirish mumkin. Aqli noraso shaxslarni, ya'ni o'z harakatlari mazmunini anglash imkoniyatidan mahrum bo'lgan yoki bu holat paydo bo'lish vaqtidan qat'i nazar, o'z harakatlarini boshqara olmaydigan ruhiy kasallik bilan og'rigan shaxslarni ruhiy kasal deb topish lozim. Quyidagilar bunday shaxslar sifatida ko'rib chiqiladi:

- aqli noraso holatda ijtimoiy xavfli qilmish sodir etganlar;
- hukm chiqarilguncha ruhiy kasallik bilan og'rigan, o'z harakatlari mazmunini anglash imkoniyatidan va ularni boshqarishdan mahrum bo'lgan, ya'ni aqli noraso bo'lib qolgan; jazo o'tayotgan vaqtda ruhiy kasallik bilan og'rigan, o'z harakatlari mazmunini anglash imkoniyatidan va ularni boshqarishdan mahrum bo'lgan, ya'ni aqli noraso bo'lib qolgan shaxslar.

JK 91-moddasi 1-qismi mazmunida davolanish deb, kasalga uni ijtimoiy tiklash va ruhiy holatini ijobiy o'zgartirish uchun aniq ta'sir qilish jarayonini tushunmoq lozim. Bu holatda davolanish shaxsni butunlay tuzatish maqsadini ko'zlamaydi, biroq ruhiy holatining o'zi uchun ham, atrofdagilar uchun ham xavf tug'dirmaydigan holatgacha yaxshilanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llashdagi davolanish uslublari va usullari, bunday davolash ushbu choralar bilan bog'liq bo'lmagan holda tayinlangan: ixtiyoriy tartibda yoki O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 31 avgustdagi 123-II-sonli «Ruhiy yordam to'g'risidagi» Qonuni 27-moddasida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha noixtiyoriy gospitallashtirilgan kasallarga qo'llaniladigan uslub va usullardan sezilarli farq qilmaydi. Qisman, ruhiy kasallik bilan og'rigan shaxslarga ularning roziligisiz yoki ular qonuniy vakillarining roziligisiz, shaxslarga ruhiy yordam ko'rsatish asoslaridan mustaqil ravishda, ruhiy kasallikni davolash uchun qaytarib bo'lmas oqibatlarga olib keladigan jarrohlik va boshqa uslublarni qo'llash, meditsina vositalari va uslublari sinovini o'tkazishga yo'l qo'yilmaydi.

Jamiyatga xavfli qilmish sodir etgan ruhiy kasal shaxsga tibbiy yoʻsindagi majburlov choralarini tayinlashda, sud bu choralar davolashdan tashqari, yangi, jamiyatga xavfli qilmish sodir etilishining oldini olish maqsadini nazarda tutayotganidan kelib chiqishi lozim. Bunda, koʻrsatilgan maqsadlarni amalga oshirish talablariga shaxs tuzalganidan keyin emas, balki davolanish jarayonida ham rioya qilinishi lozim. Sud shaxs tomonidan yangi, jamiyatga xavfli qilmish sodir etilishining oldini olish zaruriyatidan kelib chiqib, ruhiy kasal shaxsga tibbiy yoʻsindagi majburlov chorasining aniq turini, bu chorani ijro etuvchi sogʻliqni saqlash muassasasi ularning davomiyligini aniqlaydi. Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan ruhiy kasal shaxsga tibbiy yoʻsindagi majburlov chorasining aniq turini tanlashda sud belgilangan maqsadlarning hammasiga erishish zaruriyatidan kelib chiqishi lozim. Ushbu choralarni ijro etuvchi sogʻliqni saqlash idoralari ham shunday prinsiplarga rioya qilishlari lozim.

Shu bilan bir vaqtda, ruhiy kasal shaxs tomonidan yangi jamiyatga xavfli qilmish sodir etilishining oldini olish maqsadlariga katta ahamiyat berish lozim. Shu munosabat bilan, tibbiy yoʻsindagi majburlov choralarini ayrim kasalliklarga qarshi koʻrsatma mavjudligida, natijasizligida yoki ayrim kasalliklarni faol davolash uslublari ishlab chiqilmaganligi uchun, zaruriyat tugʻilganda oʻtkazilayotgan davolashda tanaffus qilib, tegishli davolash oʻtkazmasdan turib tayinlashga va qoʻllashga yoʻl qoʻyiladi.

Bundan tashqari, tibbiy yoʻsindagi majburlov choralari sud tomonidan, ushbu choralar qoʻllangan shaxslarning sogʻligʻi kasallikning rivojlanishi natijasida juda ogʻirlashib, jamiyat uchun ham, oʻzi uchun ham xavf tugʻdirmay qoʻyganda bekor qilinadi.

JK 91-moddasi 2-qismi alkogolizm, giyohvandlik va zaharvandlik bilan aziyat chekkanlarga tibbiy yoʻsindagi majburlov choralarini tayinlashda qoʻllanayotgan maqsadlarni belgilaydi: «Sud jazolash bilan bir qatorda alkogolizm,

giyohvandlik yoki zaharvandlik kasalligiga yo‘liqqan shaxslarga nisbatan davolash uchun va jazolash maqsadiga erishishga ko‘maklashuvchi sharoit yaratish uchun tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari tayinlashi mumkin».

Alkogolga nisbatan og‘riqli tortish, me‘yor hissini yo‘qotish, iste‘mol qilayotgan spirtli ichimlik miqdorini nazorat qila olmaslik, ruhiy va somatik kasalliklar va ijtimoiy axloq me‘yorlarini buzish mavjud bo‘lgan shaxs **alkogolizm** bilan og‘rigan shaxs deb topiladi. **Giyohvandlik** narkotik vositalarga psixojismoniy bog‘liqligi bilan shartlashilgan kasallikni o‘zida ifodalaydi. **Zaharvandlik** – bu psixotrop moddalarga hamda ruhiy faol harakati bilan narkotik vositalarga o‘xshash bo‘lgan dori bo‘lmagan sun‘iy va tabiiy kelib chiqqan moddalarga psixofiziologik bog‘liqligi bilan shartlashilgan kasallikdir.

Ruhiy kasallarga tibbiy yo‘sindagi majburlov chorasini tayinlashdagi kabi, alkogolizm, giyohvandlik, zaharvandlik bilan og‘rigan shaxslarga nisbatan tibbiy yo‘sindagi majburlov chorasini tayinlash ularni **davolash** maqsadini nazarda tutadi.

Bu kategoriyadagi shaxslarni davolash, ruhiy kasallarga nisbatan tibbiy yo‘sindagi majburlov chorasini tayinlash maqsadlari **JK 91-moddasi 1- qismida nazarda tutilgan** maqsadlardan hech ham farqlanmaydi.

Shu bilan bir vaqtda qonun ko‘rsatilgan shaxslar tomonidan jamiyatga xavfli qilmishlar sodir etilishining oldini olishni mustaqil maqsad sifatida qo‘ymaydi, chunki ko‘rib chiqilayotgan shaxslar tomonidan jinoyat sodir etilishi jinoiy jazo tayinlanishini va qo‘llanishini istisno qilmaydi. Shu munosabat bilan, bunday shaxslarga tibbiy yo‘sindagi majburlov chorasi jinoiy jazo bilan bir vaqtda tayinlanib, yangi jinoyat sodir etilishining oldini olish maqsadini o‘z ichiga oladi. (Jazo tayinlash maqsadlari to‘g‘risida ushbu tom I bobining «Jazolash maqsadlari» deb nomlanuvchi 2-§ ga qarang.)

Alkogolizm, giyohvandlik va zaharvandlik bilan og‘rigan shaxslarga nisbatan tibbiy yo‘sindagi majburlov chorasini qo‘llash jazoga nisbatan yordamchi vazifaga ega bo‘lib, jazo maqsadiga erishishga ta’sir ko‘rsatuvchi sharoitlar yaratadi. «Ijtimoiy xavfli qilmishni aqli norasolik holatida yoki hukm chiqarilgunga qadar yoxud jazoni o‘tash vaqtida ruhiy kasallikka chalinganligi oqibatida o‘z harakatlarining ahamiyatini anglamaslik va o‘z harakatlarini boshqara olmaslik holatida sodir etgan shaxsga nisbatan, agar u ruhiy holati va sodir etgan qilmishining xususiyatiga ko‘ra jamiyat uchun xavfli deb topilsa, sud tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari tayinlashi mumkin» (**JK 92-moddasi**).

JKda bayon etilgan me‘yorlar shaxsga tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari qo‘llash imkonini beradigan shunga o‘xshash shartlar tizimini keltiradi:

- tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari qo‘llash to‘g‘risidagi masala hal qilinayotgan shaxs tomonidan, aqli noraso holatda yoki hukm chiqarilguncha kasal bo‘lib qolgan yoki jazoni o‘tash davrida o‘z harakatlari ahamiyatini anglash va boshqara olish imkoniyatidan mahrum qiluvchi ruhiy kasal holatida bo‘lib ijtimoiy xavfli qilmish sodir etsa;
- shaxsning ruhiy holati va sodir etgan qilmishi tavsifi bilan o‘rnatilgan jamiyatdagi xavfliligi;
- bunday shaxsga tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari qo‘llash to‘g‘risidagi sud qarori.

Bunda, shuni nazarda tutish lozimki, tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari tayinlash zaruriyatini bilish uchun hal qiluvchi vaqt, shaxsni aqli rasoligidan mahrum qiluvchi kasallikning o‘tkir namoyon bo‘lgan vaqtidir.

Shaxsda, **o‘z harakatlari ahamiyatini anglash va ularni boshqarish layoqatidan mahrum etuvchi ruhiy kasallikning** (aqli norasolik) mavjudligi sud tomonidan sud-psixiatriya ekspertizasi xulosasiga muvofiq belgilanadi. Nazarda

tutish lozimki, tergovchi yoki sud ayblanuvchining, sudlanuvchining yoxud ishga ayblanuvchi, sudlanuvchi tariqasida jalb qilinmagan shaxsning ruhiy kasalligi masalalari yuzasidan uning jinoyat sodir etganligi yoki Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmish sodir etganligi haqida ishonarli dalillar mavjud bo'lgan taqdirda, dastlabki tergovni yuritish va sud muhokamasi vaqtida mazkur shaxsning aqli norasoligi yoki ruhiy kasalligi to'g'risida asosli shubha tug'ilgan bo'lsa, sud-psixiatriya ekspertizasi tayinlaydi (JPKning 567-moddasi).

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini tayinlash, faqat ijtimoiy xavfli qilmish yoki jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan yo'l qo'yiladi. Bunda, layoqatsiz holatda jamiyatga xavfli qilmish sodir etgan shaxsga nisbatan faqat shularni aniqlash yetarli:

- jinoyat obyekti, jinoyatdan yetkazilgan zararning tavsifi va miqdori, jabrlangan shaxsni tavsiflovchi holatlar;
- vaqti, joyi, usuli hamda Jinoyat kodeksida ko'rsatilgan boshqa jinoyat sodir etish holatlari, qilmish bilan kelib chiqqan jamiyatga xavfli oqibatlar orasidagi sabablarning bog'lanishi;
- ayblanayotgan, sudlanayotgan shaxsni tavsiflovchi holatlar (JPK 56- moddasi 2-qismi 1-bandi).

Ko'rsatilgan toifadagi shaxslarning qilmishda aybdorligi dalillashga qo'yilmaydi. Shaxsning harakatida yoki harakatsizligida jinoyat tarkibi belgilari mavjud bo'lmasa, kasalning xavflilik darajasidan mustaqil ravishda tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini tayinlash mumkin emas. Ruhiy holati buzilgan va umumiy asosda davolanishga muhtoj bo'lgan shaxsga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash to'g'risidagi ishni yuritish tugatilgan taqdirda, sud bu haqda shaxsning turar joyidagi sog'liqni saqlash organiga darhol xabar qiladi (JPK 577- moddasi 6-qismi). Bunday vaziyatlarda, bu kabi shaxslarning

davolanishini tashkil etish va huquqiy status tartibi O‘zbekiston Respublikasining «Ruhii yordam to‘g‘risida»gi Qonuni bilan reglament qilinadi.

Agar jamiyatga xavfli qilmish shaxs tomonidan layoqatsiz holatda sodir etilgan bo‘lsa, hamma masalalar uchun sud tomonidan jinoyat tarkibining barcha elementlarini, JPK 82-moddasida ko‘rsatilgan aybni ham qo‘shganda, aniqlanishi talab etiladi. Bunda quyidagilarni hisobga olish lozim:

- agar shaxs, jinoyatni sodir etganidan so‘ng, ammo sud hukmigacha o‘z harakatlari ahamiyatini anglash va boshqara olish xususiyatidan mahrum qiluvchi ruhiy kasal bo‘lib qolsa (JK 67-moddasi), shaxsning qilmishida jinoyat tarkibining elementlari mavjudligiga aloqador hamma masalalar tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari qo‘llash to‘g‘risidagi sud qarorini aniqlashda yechilishi lozim bo‘ladi. Shaxsga nisbatan uni jinoyat sodir etganlikda aybdor deb topib unga nisbatan hukm chiqarilsa va shu bilan bir vaqtda unga tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari qo‘llash to‘g‘risida qaror chiqarilishi qonunchilik talablarini buzishdan iborat va u hukmni bekor qilishga olib keladi;
- agar shaxs, hukm qaroridan keyin tayinlangan jazoni ijro etish davrida, o‘z harakatlari ahamiyatini anglash va boshqara olish xususiyatidan mahrum qiluvchi ruhiy kasal bo‘lib qolsa (JK 75-moddasi 1- qismi), unda tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari tayinlash to‘g‘risidagi ajrimning sabablarini tushuntirish qismida, shaxs qaysi hukmga muvofiq, qachon sodir etgan jinoyati uchun aybdor deb topilgan va tayinlangan jazo turi va miqdori ko‘rsatilishi lozim. Bunday ajrimning rezolyutsiya qismida albatta, tegishli hukmga suyanib shaxsning jinoyatni sodir etgan deb topilganligi ko‘rsatiladi.

Tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari jinoyat-protsessual va sog‘liqni saqlash qonunchiligida nazarda tutilgan muhim institutlardan biri bo‘lib, bu choratadbirlar jamiyat xavfsizligi, fuqarolarning sog‘lig‘i va shaxs huquqlarini himoya qilishga qaratilgan. Ushbu choralarning asosiy maqsadi – ruhiy kasallik,

alkogolizm, giyohvandlik yoki boshqa og‘ir tibbiy holatlar tufayli o‘z harakatlariga to‘la javob bera olmaydigan, lekin jamiyat uchun xavf tug‘diruvchi shaxslarni davolash va ularning xavfini bartaraf etishdan iboratdir.

Tibbiy majburlov choralarining qo‘llanilishi alohida qonuniy asos va protseduralarga tayangan holda amalga oshiriladi. Ushbu choralar faqat sud yoki vakolatli organ qarori bilan, mutaxassis-tibbiy ekspertizalarning xulosasiga asoslangan holda qo‘llanadi. Choralar qo‘llanayotganda inson huquqlari va erkinliklarini iloji boricha muhofaza qilish, shaxsga nisbatan minimal darajadagi cheklov kiritish prinsiplariga qat’iy rioya qilinadi.

Tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari o‘z ichiga quyidagi asosiy turlarni oladi:

- Majburiy ruhiy davolash;
- Giyohvandlikka qarshi davolash;
- Alkogolizm va zaharvandlikni davolash;
- Statsionar yoki ambulator sharoitda davolanish.

Mazkur choralar profilaktika va reabilitatsiya jihatidan ham muhim bo‘lib, nafaqat jinoyatchilikni kamaytirish, balki shaxsning sog‘lig‘ini tiklash, uni jamiyatga qayta moslashtirish vazifalarini ham bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari jamiyatning ijtimoiy himoyasi, sog‘lom turmush tarzini saqlash va huquqbuzarliklarni oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. Bu boradagi qonunchilik va amaliy mexanizmlarni chuqur o‘rganish, huquqshunos va tibbiyot sohasi mutaxassislarining samarali hamkorligi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi

2. O‘zbekiston Respublikasi IIV akademik litseylari uchun darslik. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023 – 184b
3. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi – asosiy normativ hujjat.
4. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi – jinoyat ishlari yuritilishi tartibini belgilaydi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – jinoyat huquqining asosiy prinsiplari shu yerda belgilangan.
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining plenum qarorlari
7. M. Rustambayev. "Jinoyat huquqi (Maxsus qism)" – jinoyat turlarining tahlili.